

Lapseki Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Tespitler ve Değerlendirmeler (1845)*

Müge Kübra OĞUZ**

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ***

Özet

Bu çalışma, Biga Sancağına bağlı, Lapseki kazasına ait 1845 tarihli temettuat defteri esas alınarak hazırlanmıştır. Temettuat sayımları adil ve güvenilir bir vergi düzeni kurmak için yapılmıştır. Kazada Lapseki, Çardak, Bergos olmak üzere üç şehir yerleşiminde 15 mahalle ve 44 köy bulunmaktadır. Mahallelerde 754, köylerde ise 833 hane reisi ikamet etmektedir. Makalede, hanelerin sahip olduğu emlak, arazi ve hayvanlarla, hane reislerinin gelir düzeyi ve vergi yükleri ele alınmıştır. Lapseki kazasındaki hane reislerinin büyük çoğunluğu tarımla ilgili mesleklerle uğraşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lapseki, Temettuat, Çardak, Bergos

Some Observation and Evaluation on the Social and Economic Structure of the District of Lapseki (1845)

Abstract

This study is based on the examination of the 1845 temettuat defter (revenue register) that belonged to the district of Lapseki in the sancak of Biga. The temettuat registers were carried out in order to establish a just and trustworthy taxation system. In the district there were 15 quarters and 44 villages in three settlements, Lapseki, Çardak, and Bergos. 754 household heads were living in the quarters, while 833 in the villages. This paper gives an inventory of estates, land and livestock for the households and examines the level of income and tax burden of the household heads. The majority of the household heads appears to have engaged in agricultural works in the district of Lapseki.

Keywords: Lapseki, Temettuat, Çardak, Bergos

* Bu makale, Müge Kübra Oğuz'un Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde, 2013 yılında kabul edilen "Temettuat Defterlerine Göre Lapseki Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1844-1845)" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, SBE, Tarih ABD, Doktora Öğrencisi, muggekubra@hotmail.com

*** Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat, Tarih Bölümü, serifk@comu.edu.tr

Giriş

Çanakkale Boğazı ve kıyıları tarihin çok erken dönemlerinden günümüze kadar çeşitli tarihî olaylara sahne olmuş ve kıyılarında dönemlerine göre Truva, Dardanos, Abydos, Sestos, Lampsakos gibi çok önemli şehirler kurulmuştur¹. İyi bir limanı ve münbit toprakları olan ve Marmara güneyinden gelen yolların sonunda bulunan Lapseki, Bilhassa Büyük İskender zamanında parlak bir devir yaşamıştır. Ortaçağda Lapseki'nin ehemmiyeti azalmış ve oynadığı rol, karşı kıyıdaki Gelibolu'ya geçmiştir. Lapseki şehri Ortaçağda bir liman olarak, Lampsico, Lapsaco veya Lipsa adıyla bilinirdi².

Türklerin bu bölgeye gelişleri Karesi Beyliği döneminde hızlanmıştır. Bu beylik, XIV. yüzyıl başlarında Balıkesir havalisi ve Çanakkale taraflarında kurulmuştu³. Karesi Beyliği Osmanlı Devlet'ine ilhak edilince, boğazın Anadolu sahillerine hakim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresinde, Çardak'tan karşı sahilde bulunan Çimpe'ye geçerek, kaleyi kolaylıkla ele geçirmişlerdir. Çanakkale Boğazı kıyılarının Türk hâkimiyetine girmesiyle bütün Rumeli, Türk fütuhatına açılmakla kalmamış, Akdeniz âlemi ile İstanbul arasındaki tek su yolu da Türklerin kontrolü altına geçmiş bulunuyordu⁴.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesine göre, Çardak kasabasında bağ ve bahçeli, kiremit örtülü, tek katlı 1000 hane bulunmaktadır. Çarşısında Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı han ve diğer hanlarla, 300 adet dükkan ve bir hamam mevcuttur. Lapseki kasabasında çoğu kiremit örtülü, iki katlı, bağ ve bahçeli 1300 Müslüman hanesiyle, sazdan yapılmış Rum ve Ermeni haneleri bulunmaktadır. Şehrin çarşısı küçüktür. Bergos şehri, seyahatnamede “*Kasaba-i Purgaz*” şeklinde kaydedilmiştir. Boğaza uzak bir dağ yamacında kurulmuş olan Bergos kasabasında ise bağ ve bahçeli kiremit örtülü 700 Müslüman ve Rum hane vardır⁵.

Lapseki kazası, idarî bakımdan Osmanlı Devlet'inin ilk dönemlerinde Anadolu Eyaleti içindeki Biga sancağına bağlıydı. Daha sonra yaklaşık 1533 yılında kurulmuş bulunan ve merkezi Gelibolu olan Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyetinde yer almıştır⁶. 19. yüzyılın ilk yarısında Biga sancağında “*Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Çan, Balya, Lapseki, Biga ve Güvercinlik*” kazaları bulunuyordu. 1848-1867 yılları arasında Lapseki Hüdavendigâr Eyaleti dahilindeki Biga livasına bağlı bir kaza merkezidir. Lapseki kazası, 1888'den itibaren müstakil bir sancak haline getirilen Biga sancağı içerisinde yer

1 Metin Tuncel, “Çanakkale Boğazı”, TDVİA Cilt, 8, İstanbul, 1993, s. 200

2 Besim Darkot, “Çanakkale”. TDVİA., *İslam Ansiklopedisi*, Cilt, 3, MEB Yay. İstanbul, 1979, s. 336

3 İ. Hakkı, Unzuçarlı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, TTK. Yay., Ankara 1991, s. 78.

4 Şehabettin Tekindağ, “Çanakkale” *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yay., C. 3, İstanbul, 1993, s. 342, 343.

5 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, C.5, YKY, İstanbul, 2001 s. 143, 144.

6 Metin Tuncel, *a.g.m.*, s. 198.

almaya devam etmiştir⁷. Vital Cuinet 1894'te, Lapseki kazası dahilinde iki nahiye (Bergos ve Çardak) ve 86 köy yerleşimi bulunduğunu, kazanın genel nüfusunun 12263 kişi olduğunu belirtir. Cuinet, Lapseki merkez nüfusunu da 2000 kişi olarak vermektedir. Bu nüfusun 1230'u Müslüman, 725'i Rum, 28'i Ermeni ve 17'si ise Yahudi'dir⁸. 1896 yılında yazılan başka bir eserde nüfusla ilgili aynı rakamlar verilmektedir⁹.

Tanzimat devrinde, önceleri değişik adlarla alınan vergilerin yerine tek bir verginin ikamesi için hane reislerinin gelirlerinin tespiti maksadıyla yapılan temettü sayımları XIX. yy. ortaları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi için fevkalade kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir¹⁰. Hane esası üzerine yapılan 1845 sayımlarında yer alan bilgiler mükellef kişilik bilgileri, menkul ve gayrimenkul servetler, gelirler ve vergi ödemelerinden oluşmaktadır¹¹. Osmanlı Arşiv'inde Lapseki kazasına ait 5 adet temettuat defteri (5128, 5129, 5130, 16172, 17642 numaralı) bulunmaktadır. Bu makalenin üretildiği tez, Lapseki kazasının tüm mahalle ve köylerinin kaydedildiği 5129 numaralı defterdeki veriler esas alınarak hazırlanmıştır. Diğer defterler, Lapseki kazasının tamamını kapsamadığı gibi, 5128, 5130 ve 1762 numaralı defterler tarihsizdir. Bu defterler içerikleri açısından farklılık taşıdıkları gibi, tarihsiz olduklarından karşılaştırma yapma imkanı vermemektedir¹². Bu yüzden makalede, tezde olduğu gibi, 5129 numaralı defterdeki veriler esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmada ele alınan 5129 numaralı Lapseki temettuat defteri 972 sayfadır. Defterin 251 sayfası boştur. Defterin kapağında, “*Defter-i Temettuat-ı Kaza-i Lapseki, An-Kaza-i Livâ-ı Biga, 5 Receb 1262*” ibaresi yer almaktadır. Buna göre defter, 29 Haziran 1846'da tamamlanmıştır. Defterde tarla, bağ, ağaç, gelirlerinin altında “*işbu altmış bir senesi hasılatı*” şeklinde bir ibarenin yer alması defterdeki verilerin 1845 yılına ait olduğunu göstermektedir.

Hane Sayıları ve Tahmini Nüfus

Mahalleler

Gerek devlet, gerek birey açısından mahalle, Osmanlı toplumsal kuruluşunun ana çekirdeğini oluşturmaktadır. Birey için öncelikle toplumsal kimlik aracı olan mahalle, aynı zamanda bireysel ve kamusal ilişkilerinin gündelik yaşam boyutunda örgütlendiği bir toplumsal yaşam alanıdır. Devlet için ise yönetilenlerle ilişkisini sağ-

7 Şerif Korkmaz “ Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı”, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı, Sayı, 3, Mart 2005, s.110-114.

8 V. Cuinet, *La Turquie D'Asie, Geographie Administrative*, Tome Troisieme, Paris, 1894, s.758-762

9 Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Cilt, 5, İstanbul, 1314, s. 3956.

10 Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri” *Belleten*, LIX/225, Ağustos 1995, s.395.

11 Tevfik Güran, “ 19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri” *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara 2000, s.77-78.

12 Müge Kübra Oğuz, Temettuat Defterlerine Göre Lapseki Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1844-1845)”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2013, s.3-6.

layabilecek toplumsal ve kurumsal olarak örgütlenmiş bir ara birimdir. Aynı zamanda toplumsal ve malî kontrol alanıdır¹³. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar imamlar mahalleleri yönetiyorlardı. II. Mahmud döneminde yapılan yeni düzenlemeyle mahallenin yöneticisi muhtarlar olmuştur¹⁴. Bu dönemde Lapseki Kazası dahilinde üç şehir yerleşimi bulunuyordu. Bunlar Lapseki, Çardak ve Bergos (Umurbey) kasabalarıydı. Lapseki’de 6, Çardak’ta 4 ve Bergos’da 5 mahalle olmak üzere toplam 15 mahalle birimi vardı. Bunların 11’i Müslüman, 2’si Rum ve 2’si Kıpti mahallesiydi. Mahallelerdeki 754 hanede, tahmini 3770 nüfus yaşamaktaydı.

Lapseki Kazasının en büyük mahallesi 157 hane (785 kişi) ile Çardak Kasabası’nda yer alan Gazi Yakup Bey Mahallesi’dir. Daha sonra Lapseki’deki Cuma Mahallesi (102 hane/510 kişi) ve Bergos Kasabası’ndaki Gazi Hüdavendigâr Mahallesi (90 hane/450 kişi) gelmektedir. Kazanın en küçük mahallesi Çardak’taki 7 haneli Rum mahallesidir. Mahallelerden Gazi Yakup Bey (Mahalle-i Aşağı) ve Hacı İmam (Mahalle-i Yukarı) mahalleleri iki isimlidir.

Tablo-1. Hane Sayıları ve Tahmini Nüfus/Mahalleler¹⁵

Lapseki			Bergos			Çardak		
Mahalle Adı	H.S.*	T.N*	Mahalle Adı	H.S*	T.N*	Mahalle Adı	H.S*	T.S*
Bicân	14	70	Gazi Hüdâvendigar	90	450	Gazi Yakup Bey	157	785
Cuma	102	510	Umurbey	61	305	Hacı İmam	88	440
Çeşme	25	125	Ahi Beyazıt	28	140	Tekke	16	80
Kıpti	11	55	Kıpti	10	50	Rum	7	35
Rum	91	455	Debbağlar	21	105	-	-	-
Yenice	33	165	-	-	-	-	-	-
Toplam	276	1380	-	210	1050	-	268	1340

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

*H.S: Hane Sayısı, T.N: Tahmini Nüfus

Köyler

Kır iskân merkezleri olarak tarif edilen yerleşme yerleri, köy ve mezralardır. Şehir iskânından farklı olarak sadece, toprak mahsulleri yetiştiren, yani ziraatla meşgul

13 Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008, s. 123.

14 Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul, 1984, s. 72.

15 Tahrir defterlerine göre nüfus hesaplanırken bir hane 5 ile çarpılarak tahmini nüfus elde edilmektedir. Bilgi için bakınız; Nejat Göyünç “Hane Deyimi Hakkında”, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı, 32, 1979, s.331-348.

olan ve bununla geçinen, üzerinde yaşadığı toprak parçasıyla organik bir vahdet teşkil eden kır iskânına köy adı verilmektedir¹⁶.

Tablo-2'de Lapseki, Çardak ve Bergos'a tabi 34 köyün isimleri ve hane sayıları yer almaktadır. 34 köyde toplam 662 hane ikamet etmektedir. Köylerin tahmini nüfusu ise 3310 kişidir. Kazanın en büyük köyü 62 haneli ve 310 kişinin yaşadığı Güreci Köyü'dür. İkinci büyük köy ise 265 nüfuslu Kangırlı köyüdür. En az nüfusa sahip köy ise, 3 haneli Çamkuru köyüdür.

Tablo-2. Hane Sayıları ve Tahmini Nüfus/Köyler

	Köy Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Köy Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Köy Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Lapseki	Adatepe	18	90	Kumarlar	32	160	Okçular	13	65
	Akçalı	7	35	Kangırlı	53	265	Öküzdere	12	60
	Akpınar	10	50	Kızıl Keçili	45	225	Subaşı	32	160
	Balcılar	16	80	Kocabaşlar	12	60	Şahinli	30	150
	Cedid	9	45	Kocalar	9	45	Şerbetli	16	80
	Çam	10	50	Kuru	5	25	Yapıldak	43	215
	Değirmenderesi	7	35	Kırcalar	12	60	Yaylalar	6	30
	Haliloğlu	13	65	Musa	17	85	Yenice	31	155
Kara Ömerli	21	105	Oba	5	25	-	-	-	
Çardak	Alpagut	30	150	Hacı Ömerler	11	55	Güreci	62	310
Bergos	Akça Alan	8	40	Gök	28	140	Sandal	13	65
	Çamkuru	3	15	İlyas	23	115	-	-	-
Toplam		152	760		252	1260		258	1290

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Yörükler

Lapseki'nin nüfusunu oluşturan bir diğer topluluk ise Yörüklerdir. Şehir ve köy topluluklarından farklı bir yapıya sahip olan konar-göçerler veya Yörükler merkezî hükümetin kontrolünden mümkün olduğu kadar bağımsız olmakla birlikte, yine de kendileri için düzenlenmiş kanunlar çerçevesinde bir hayat sürdüren topluluklardır. Zaten, Selçuklu ve Osmanlı fetih hareketlerine paralel olarak bu konar-göçer aşiretlerin büyük bir kısmının yeni ülkelere iskân edildiği ve bu yörelerin Türkleştirildiği bilinmektedir¹⁷. Bu dönemde Lapseki Kazasında 171 hane, konar-göçer hayatı yaşamaktaydı. Tahmini 855 Yörük nüfusunun oluşturduğu 10 köy yerleşimi vardı. Tablo-3'de kazadaki Yörüklerin kurduğu köylerin hane sayıları ve tahmini nüfusları verilmiştir¹⁸.

16 Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 116.

17 Bahaeddin Yediylidiz, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt, 1, (Ed:Ekmeleddin İhsanoğlu) İrcica Yay., İstanbul, 1994, s. 480.

18 Defterde Yörükler, *Lapseki Kazası dahilinde bulunan bilcümle Yörükann emval ve emlak ve temettuat vesairesinin defteridir*, şeklinde kaydedilmiştir. Yerleşim yerleri de karye (köy) olarak yazılmıştır.

Tablo-3. Hane Sayıları ve Tahmini Nüfus /Yörük Köyleri

Köy Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Köy Adı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
Büberler	38	190	Kurukabağaç	9	45
Çamyayla	14	70	Osmanlar	10	50
Demirli	15	75	Sazak	11	55
Eskikişla	7	35	Taşlitepe	30	150
Kızıldam	24	120	Üçpınar	13	65
Toplam	171	855			

Kaynak:5129 numaralı Temettuat Defteri

Hane Reislerinin Mesleki Dağılımı

Temettuat defterindeki kayıtlarda, hane reislerinin meslekleri, iktisadî faaliyetleri ve gelirleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Ancak hane reisi kadın, çocuk vs. ise meslekleri belirtilmemiştir. Lapseki kazasının iktisadî yapısı mahalle, köy ve Yörükler olmak üzere ayrı ayrı analiz edilmiştir. Hane reislerinin mesleki dağılımları da dört grup içerisinde ele alınmıştır. Birinci grup tarımla ilgili meslekler, ikinci grup, hizmet, ticaret ve üretim alanında faaliyet gösteren esnaf, üçüncü grup görevliler ve dördüncü grup meslekleri belirtilmeyen hane reisleridir.

Tablo- 4. Hane Reislerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Meslek Grupları	Lapseki	Çardak	Bergos	Köyler	Yörük Köyleri	Toplam
	H.S	H.S	H.S	H.S	H.S	H.S
Tarımla İlgili Meslekler	151	151	156	619	169	1246
Esnaf	87	86	19	0	-	192
Görevliler	15	11	10	21	1	58
Mesleği Belirtilmemiş	23	20	25	22	1	91
Toplam	276	268	210	662	171	1587

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Geleneksel tarımın temeli hiç kuşkusuz, evlenmiş çoluk çocuk sahibi olmuş erkek köylünün simgelediği bir emek ünitesi olan köylü ailesi olup, devlet, vergi mükellefi olarak onu tanırdı¹⁹. Lapseki kazasının, mahalle ve köylerinde rençber, bağcı,

19 Halil İnalçık, “ Köy, Köylü ve İmparatorluk” *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongre-*

bahçevan, hizmetkar gibi tarımla ilgili meslekler en yoğun şekilde yapılmaktadır. Bu mesleklerle iştigal eden hane sayısı 1246'dır. Kazada yaşayan 1587 hanenin % 79'u tarım alanında çalışmaktadır.

Kazadaki esnaflık faaliyetleri daha çok Lapseki ve Çardak merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Kaza genelinde hizmet ve mal üretimiyle uğraşan esnaf sayısı 192 kişidir. Esnaflık yapan hane reislerinin kazadaki oranı % 12'dir. Görevliler arasında muallim, topçu askeri, katip, müdür, muhtar gibi idarî ve askerî mesleklerin yanında imam, şeyh, müezzin, papaz, hatip gibi meslekleri yapan, din adamları da yer almaktadır. Kazadaki görevli sayısı 58 olup, tüm meslek grupları içerisinde % 4'lük bir oranı oluşturmaktadır. Defterde meslekleri belirtilmeyen 91 hane reisi vardır. Bunların içerisinde geliri olan ve olmayan hane reisleri bulunmaktadır. Geliri olmayanlar çoğunlukla çocuk, hasta, sakat ve kadınlardan oluşmaktadır.

Esnaf Sayısı ve Faaliyetleri

Esnaflık, şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimiyle ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği meslekî örgütlenmeler olarak tanımlanabilir²⁰. Lapseki kazasındaki mahalle ve köylerde tarımsal faaliyetler yoğun olarak yapılmaktadır. Esnaflık faaliyetleri ise özellikle şehir merkezlerinde görülmektedir. Lapseki kazasında faaliyet gösteren esnaf türlerini ve sayılarını defter kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Lapseki esnafı, ürettiği mal çeşitlerine, verdiği hizmetlere göre tasnif edilebilir. Kazada faaliyet gösteren esnafın % 79'u Müslüman % 21'i ise Rum'dur. Kazada, esnaf faaliyetlerinin yoğunlaştığı yerler Lapseki ve Çardak şehir merkezleridir. Kazada 17 farklı alanda faaliyet yapan esnaf bulunmaktadır (Ek-1). Osmanlı Devlet'inde yaygın olarak yapılan dokumacılık, dericilik, bakırcılık faaliyetlerinde çalışan esnaf grubu Lapseki kazasında yoktur.

Lapseki kazasında, ahalinin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere gıda alanında balıkçı, değirmenci, ekmekçi, helvacı, kasap, simitçi esnafı faaliyet göstermekteydi. Değirmenci, ekmekçi, kasap ve simitçi esnafının tamamı Rum'du. Çardak şehrindeki 4 Balıkçı esnafı 7 balık teknesiyle balıkçılık yapmaktaydı. Lapseki kazasında 5 Rum esnaf, geçimini değirmencilik yaparak sürdürüyordu. Değirmenler su, yel ve at değirmeni olarak defterde belirtilmiştir. 11 yel, 8 su ve 1 at değirmeni olmak üzere 20 değirmen kazada faaliyette bulunuyordu. Yel değirmenleri muhtemelen bütün yıl boyunca çalışmaktaydı. Su değirmenlerinin süreleri daha azdı. Çoğu altı veya üç ay çalışırlardı. Bu da suyun bol geldiği mevsimlerde olup, diğer aylar faaliyetlerini durdururlardı²¹.

---

si, İstanbul 21-25 Mayıs 1989, TTK Yay. Ankara 1990, s.1, 2.

20 Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkiler", *Ahilik ve Esnaf, Konferans ve Seminer, Metinler Tartışmalar*, İstanbul, 1986, s. 113.

21 Mübahat Küttükoğlu, *XVI. Asırda Çeşme Kazası*, TTK. Yay., Ankara 2010, s. 137.

Şehirde alet ve ev eşyası üreten pabuççu, çömlekçi, çubukçu, demirci, fıçıcı, kalaycı, nalbant, sepetçi, tahtacı esnafı faaliyet göstermekteydi. Sepetçilik mesleğine icra eden 3 hane reisi de Kıpti idi. Rum tebaasından olan Çömlekçi ve Tahtacı esnafı Lapseki şehrinde yaşıyordu. Demircilik geleneksel üretim kollarından biridir. Şehirlerde demirci esnafı balta, kazma, tırpan, kürek, nal, mıh gibi daha ziyade çiftçileri ilgilendiren aletleri ve bıçak, kama, yatağan ve benzeri kesici aletleri ve silah olarak kullanılan şeyleri yapmakta idiler²². Osmanlı hanelerinde bol miktarda bakırdan yapılan mutfak eşyaları kullanılırdı. Ancak Lapseki kazasında bakırcı esnafı tespit edilememiştir. Bu durum, halkın mutfak eşyası olarak daha çok çanak ve çömleği tercih ettiğini ya da ihtiyaçlarını Çanakkale şehriden karşıladığını göstermektedir. Evlerdeki bakır mutfak eşyalarına kalay çekerek beyazlatan 3 kalaycı esnafından 2'si Kıpti'ydi.

Kazadaki nakliyecilik faaliyetlerini, deveci, kiracı²³, kayıkçı, küfeci gibi esnafı yapmaktaydı. Bu sektördeki en yaygın olan meslek boğazda yük ve insan taşımaya yapan kayıkçılardı. Boğazda nakliyecilik yapan 74 kayıkçı ve reis esnafı bulunmaktaydı. Bu kayıkçılara ait 100-800 kile yük taşıma kapasitesinde olan 32 adet kayık vardı.

Herhangi bir mal üretmeyip sadece ticaretini yapan attar, bakkal, eskici, oduncu gibi esnafı da vardı. Attâr, ıtrıyat denilen güzel koku ve yağlarla, baharat, iğne, iplik vs. şeyler satan esnafa verilen isimdir²⁴. Çardak'ta bir attar esnafı bulunmaktaydı. Zahir ve yiyecek gibi şeyler satan²⁵ bakkal esnafı bu sektör içerisinde çoğunlukta idi. Kazadaki 7 bakkal esnafından 2'si Rum'du. Eski esvap vesaire alıp satan veya eski kundura, esvap yamalayıp tamir eden esnafa eskici denilmektedir²⁶. Şehirde bir eskici esnafı bulunmaktadır. Şehir ve köylerdeki halkın ısınma ihtiyaçlarını karşılayan bir diğer esnaf grubu da odunculardı. Kazada 10 hane reisi odunculukla işgal etmekteydi.

Herhangi bir ticari mal değil de yalnız mesleğiyle ilgili hizmet üreterek gelir sağlayan berber, kahveci, nalbant, hamamcı esnafı da kazada faaliyet göstermekteydi. Bunlar arasında en fazla olanı berber esnafıydı. Kazada faaliyet gösteren 10 berber esnafı bulunuyordu. Berberlikle uğraşan esnaftan altısı kendi dükkânlarında mesleklerini icra ediyorlardı. Kahvecilik hem şehirde, hem de köylerde yapılan bir faaliyetti.

---

22 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi 2* (1453-1559), Cem Yay. İstanbul, 1995, s. 147.

23 Kira ile binek veya yük hayvanı işleten adam. Bkz: Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317, s. 1154

24 Şemseddin Sami, *a.g.s.* s. 939.

25 Şemseddin Sami, *a.g.s.* s. 296.

26 Şemseddin Sami, *a.g.s.* s. 112.

Kazadaki Çarşı ve Dükkânlar

Şehir bölgesel bir hinterlandın merkezi olarak, iki tip ticarî eylem merkezine sahip olmuştur: Sabit mamul eşya çarşısı ve pazaryeri²⁷. Çarşı alışverişin yapıldığı, iki tarafında dükkânların sıralandığı bir veya birkaç sokaktan meydana gelmektedir²⁸. Çarşılar farklı esnafın ikametgâhlarına göre, bölümlere ayrılmıştır. Her sokak bir esnafa tahsis edilmiştir. Defterde kazadaki dükkânların faaliyet gösterdiği herhangi bir çarşı adı tespit edilememiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, çarşı adı vermeksizin Çardak'ta 300 adet dükkân bulunduğunu, Lapseki için de dükkân sayısını vermeksizin “Çarşusu gayet azdır”, demektedir²⁹. Defterdeki kayıtlara göre kaza esnafının faaliyet gösterdiği 75 dükkân ve mağaza bulunmaktadır (Ek-1). Bunların 40'ı Lapseki'de, 21'i Çardak'ta ve 14'ü Bergos kasabasındadır. Dükkânlar içerisinde bakkal ve kahvehane sayısı daha fazladır. 1896 tarihinde ise şehirde 165 dükkân ve mağaza, 2 han, 8 hamam, 10 değirmen, 25 fırın, 1 un fabrikası, 4 dalyan bulunuyordu³⁰.

Hane reislerinin sahip olduğu dükkânlar ve kayıklar kendileri tarafından işletiyorsa, kayıklar için “*derununda kendisi reis olduğu*” dükkânlar için “*derununda kendisi sakin olduğu*” ibareleri yer almaktadır. Bunların gelirleri ise toplam gelir verilirken yaptığı meslek belirtilerek “*berber esnaflığından veya bakkal esnaflığından temettuatı*” şeklinde gösterilmiştir. Eğer gayrimenkuller kiraya veriliyorsa “*icara vermiş olduğu*” şeklinde bir ibareyle alınan kira geliri belirtilmiştir.

Tarım Arazileri

Osmanlı Devletinde tarım iktisadî hayatın temelini teşkil etmekteydi. Bu yüzden toprak en önemli geçim kaynağı olarak görülmüştür. Kazada yaşayan aileler kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar toprağa sahiptirler. Ahalinin sahip olduğu tarla, bağ, bahçe, gibi araziler, zeytin, kestane, palamut, armut, ceviz, badem, gibi ağaçlar defterde belirtilmiştir. Arazilerin bulunduğu mevki, dönüm ve gelirleri de ayrıca kaydedilmiştir.

1845'te Lapseki kazasında 28.392 dönüm ekili ve dikili arazi bulunmaktadır. Bu arazilerin % 97,2'sini tarla (ekili ve ekili olmayan) % 2,8'ini ise bağ ve bahçeler oluşturmaktadır. Ekili araziler, toprağın kullanımında çok büyük yere sahiptir. Ekili arazilerin % 53'ü köydeki hane reislerinin, % 47'si ise şehirdeki hane reislerinin tasarrufundadır. Kazada ekili ve dikili arazilerin buldukları mahaller defterde ayrıca belirtilmiştir. Buna göre, Lapseki'de yaşayan ve tarımla uğraşan hanelerin ettikleri araziler, Mukataa, Kesedar, Çayırılar, Zaimoğlu, İskele, Emirler, Sarıkadı Toprakları

27 Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler” *Vakıflar Dergisi*, Sayı, 7, İstanbul, 1968, s. 71.

28 Semavi Eyice “Bedesten”, *Cilt, 5, TDVİA*, İstanbul, 1992, s. 303.

29 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.* s.144.

30 Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, s.3956.

ve Gazi Yakup Bey, Üçpaşalı mezraalarıyla, Subaşı köyünde bulunmaktadır. Çardaklı çiftçilerin arazileri, Emirler, Sinan Paşa, Gelibolu Mevlevihanesi, Cami-i Has, Çeltek, Mescid topraklarıyla Gazi Yakup Bey Mezraası vakfında yer almaktadır. Bergos'daki ekili araziler ise Hüdavendiğar Camii vakfi toprağındadır.

Tablo-5. Toprağın Kullanım Alanları İtibarıyla Dağılımı /1845

Bulunduğu Yer	Arazi Çeşitleri/Dönüm			Toplam
	Tarla	Bağ	Bahçe	
Lapseki	5.609,5	232	1	5.842,5
Çardak	4.353,5	181,5	-	4.535
Bergos	2.936,5	210	3,5	3.150
Köyler	12.972	145	0	13.117
Yörükler	1.747,5	-	-	1.747,5
Toplam	27.619	768,5	4,5	28.392

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Lapseki kazasında toprağın kullanım alanları itibarıyla dağılımı Tablo-5'de gösterilmiştir. Kazada bulunan 27.619 dönüm tarlanın % 97'si ekili, % 3'ü ise tamamen boş ve nadasa bırakılmıştır. Bunun yanında Lapsekili çiftçilerin yıl içerisinde tarlalarının yarısını ekip diğer yarısını nadasa bıraktıkları defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Lapseki şehrindeki çiftçilerin kullanımında olan tarlaların yarısı ekili ve diğer yarısının ise nadasa bırakıldığı görülmektedir. Bu durum Lapseki havalisindeki arazilerin kuvvetsizliğini göstermektedir. Köyler ve Bergos mahallelerinde ise nadas usulü daha az uygulanmaktadır. Kazada bağ ve bahçecilik yapılan araziler ise 773 dönümdür.

Ziraatı Yapılan Ürünler

Osmanlı tarım istatistikleri, tarım ürünlerini sınıflandırırken tarla, bağ ve bahçe ve hayvan ürünleri şeklinde üçe ayırmaktadır. Tarla Ürünleri (Bitkisel Üretim): Tahıllar: Buğday, arpa, yulaf, çavdar, darı, mısır, burçak ve pirinç. Baklagiller: Bakla, mercimek, fasulye ve nohut vs. Sınaî Bitkiler: Pamuk, tütün, afyon, keten, susam, kenevir ve kuşyemi. Bağ ve Bahçe Ürünleri: Üzüm, zeytin, yaş koza ve meyveler. Hayvan Ürünleri: Süt, et, peynir, yağ, yumurta, bal, balmumu, yün, tiftik ve kıldır³¹.

Tablo-6'da görüldüğü üzere Lapseki kazasını oluşturan bölgelerde yoğun bir şekilde tarla ürünleri yetiştirilmektedir. Ziraatı yapılan belli başlı beş tarla ve bir baklagil ürünü bulunmaktadır. Bunlar hınta (buğday), şair (arpa), alef (yulaf), çavdar, burçak ve nohuttur. Tabloda diğer olarak belirtilen susam, darı, bakla, duhan, erzen,

31 Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul, 1998, s.75.

kestane, pamuk, üzüm, anason, soğan, mercimek gibi ürünlerin çok az miktarlarda ziraatı yapıldığı için birlikte verilmiştir. Kazada sınai ürünü olan tütün ve pamuk ziraatı çok az yapılmaktadır.

Yetiştirilen en önemli bitkiler sırası ile hinta, şair, alef, nohut, burçak ve çavdar-
dır. Hinta % 60,9, şair % 16,9, alef % 12,1, nohut ve burçak % 2,5, çavdar % 1,4 ve diğer ürünlerin toplamı da % 3,45 olarak belirlenmiştir.

Tablo- 6. Ziraatı Yapılan Ürünler/Kile

Yeri	Ürün Çeşitleri/Kile							Toplam
	Hinta	Şair	Alef	Çavdar	Burçak	Nohut	Diğer	
Lapseki	8.010,5	2.043,3	1.457,5	32,5	80,5	311,5	717,5	12.653,3
Çardak	7.332,5	1.601,5	2.120,5	110	439	311	-	11.914,5
Bergos	8.302	2.972,5	1.675	-	253	422,5	203,5	13.828,5
Köyler	38.763	9.786	8.153	835	1.892,5	1.704	2.652	63.785,5
Yörükler	5.257	2.413,5	142,5	662,5	130	52,5	265	8.923
Toplam	67.665	18.816,8	13.548,5	1.640	2.795	2.801,5	3.838	111.104,8

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Yoğun şekilde üretilmeyen ve üretimleri bölgeden bölgeye farklılık gösteren ürünler diğer ürünler arasında gösterilmiştir. Bunlar arasında duhan (tütün) % 44,7'lik oranla en fazla ekilen üründür. Daha sonra susam (% 15,9), darı (% 9,2), üzüm (% 9,1), soğan (% 8,8) ve kestane (% 6,8) ürünleri gelmektedir.

Hanelerin Sahip Oldukları Ekili Arazilerin Büyüklükleri

Ziraat üretimde etkinliği belirleyen faktörlerden biri olan işletme büyüklüğü, tarım ekonomisi bakımından büyük önem taşır. Genellikle sermaye donatımı daha yeterli olan işletmeler, etkin tarım metotlarını kolaylıkla benimseyerek ziraat gelişmeye destek olurlar. Osmanlı tarım istatistiklerinde tarım işletmeleri üçe ayrılmıştır: Birincisi 10 dönümden az olan küçük işletmeler, ikincisi 10-50 dönüm arasında olan orta büyüklükte işletmeler, üçüncüsü ise 50 dönümden daha fazla olan büyük işletmelerdir³².

Tablo-7. Arazi Büyüklükleri ve Sahip Olan Hane Sayıları

32 Tevfik Güran, *a.g.e.*, s.81.

Yeri	Topraksız	Tarım İşletmelerinin Büyüklükleri/ Dönüm					Toplam
		Küçük İşletmeler	Orta İşletmeler		Büyük İşletmeler		
		0,5-9,5	10-25	26-50	51-100	100+	
Lapseki	120	89	24	19	13	11	276
Çardak	74	93	55	25	13	8	268
Bergos	75	52	48	20	11	4	210
Köyler	138	76	261	151	35	1	662
Yörükler	44	42	75	10	-	-	171
Toplam	451	352	463	225	72	24	1587

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Lapseki kazasındaki 1136 tarım işletmesinin büyük çoğunluğu küçük ve orta büyüklüktedir. Temettuat defterindeki bilgilere göre Lapseki kazasındaki işletmelerin % 31'i küçük, % 60,5'i orta, % 8,5'i ise büyük işletmelerdir. Kazada yaşayan 1587 haneden 1136'sı (% 71,5) ekili araziye sahipken, 451 (% 28,5) hane reisinin topraksız olduğu görülmektedir.

Kazada 50 dönüm üzerinde büyüklüğe sahip işletme sayısı 96'dır. Yörük köylerinde 50 dönümden büyük arazi bulunmamaktadır. Büyük tarım işletmeleri, aile işletmelerinden farklı olarak tarım araçları, hayvanlar ve emek gücüne sahip kişilerin ellerindedir. Kazadaki tarım işletmelerinin küçük ve orta büyüklükte yoğunlaşması "köylü ekonomisi" olarak nitelendirilen ve kendi kendine yeterli bağımsız üreticilerin varlığını ispatlamaktadır. Küçük işletmelerin gelirleri çiftçiyi ancak geçindirebilecek düzeydedir. Bu yüzden köy topluluğunu oluşturan haneler arasında, gelir ve yaşam düzeyleri bakımından fark ortaya çıkmamaktadır.

Lapseki Kazasında Büyük Arazi Sahipleri

Lapseki kazasında 100 dönüm ve daha büyük araziye sahip 24 hane bulunmaktadır. Bu araziler kazadaki toprakların % 19'4'lük önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Büyük arazi sahiplerinden 19 hane reisinin mesleği (% 79,1) rençberliktir. Diğerleri kaza müdürü, müdür vekili, şeyh ve mesleği belirtilmeyen kişilerdir. Lapseki'deki Cuma mahallesinde ikamet eden rençber Hacı Yusuf Şevki Efendizade Kamil Bey, kazada en büyük (925 dönüm) araziye sahiptir. İkinci sırada Gazi Yakup Bey Mahallesinde oturan Elhac Mahmud Ağa (387 dönüm) ve üçüncü sırada ise Tekke mahallesinden Hacı Ali Ağaoğlu Hacı Hüseyin (219 dönüm) gelmektedir. Büyük arazilerin işletiliş tarzına bakılınca 24 haneden 15'i araziyi kendileri ekmektedir. Arazisinin bir kısmını kendi ekip biçen, diğer kısmını ise icara vererek işleten beş hane vardır. Bunların yanında topraklarını tamamen icara vererek işleten hane sayısı birdir. Toprakların bir kısmını kendi, bir kısmını icar ve bir kısmını ortaklıkla işleten hane sayısı üçtür.

Bergos kasabası dahilinde Musa köyde, Sabık Derya-yı Kapudan Halil Rıfat Paşa'nın bir çiftliği bulunuyordu. Çiftlikte 500 dönüm tarla, 60 palamut ağacı, 1 dönüm bağ, 8 çift karasığır öküzü, 5 deve, 30 koyun, 25 yoz koyun, 13 keçi mevcuttu.

Arazilerin Tasarruf Biçimleri

Lapseki kazası genelinde ekili tarım arazilerin büyük çoğunluğu toprak sahipleri tarafından işletilmekteydi. Kazada ekili arazi işleten 1136 hane reisinin % 90,6'sı (1030 Hane) 23431,5 dönüm toprağı kendileri ekmekteydi. İkinci sırada ise kiraya verilen araziler yer almaktadır. Kazada 549,5 dönüm arazi, sahipleri (58 hane) tarafından kiraya verilmişti. 8 hane reisi de topraklarını ortak ektirmekteydi. Ayrıca, sahibinin ektiği/ kiraya verilen, sahibin ektiği/ müşterek, sahibinin ektiği/ Müşterek/ kiraya verilen şeklinde işletilen 3612 dönüm arazi bulunmaktaydı. Bu yöntemi uygulayan 40 hane reisi vardı.

Köylerde arazi işleten 651 haneden 609 (% 93,5'i) hane kendi tasarrufundaki toprakları ekmekteydiler. Subaşı, Kocabaş, Balcılar, Yaylalar, Kurucular, Kuru, Çam, Haliloğlu, Cedid, Akçalı, Oba, Çamkuru, Akçaalan, Kuru Kaba Ağaç ve Değirmen Deresi ve Yörük köylerindeki arazilerin tamamı sahipleri tarafından ekilmektedir. Köylerde 34 hane toprakların kiraya vererek işletme yapmaktadır. Bu topraklar, ekim yapılan toprakların % 2,4'ünü oluşturmaktadır. Köylerde ortakçılık yapan 6 hane ve kendi topraklarının bir kısmını işlerken bir kısmını kiraya veren 2 hane vardır.

Lapseki, Çardak ve Bergos mahallelerinde de ikamet eden 485 hane reisinin bir ekili araziye sahip olduğu görülmektedir. 420 hane reisinin sahip olduğu 9180 dönüm arazi kendileri tarafından işletilmekteydi. Geri kalan 65 hane reisi ise 3791,5 dönüm araziye müşterek, kiraya vererek sahibinin ektiği/ kiraya verilen, sahibin ektiği/ müşterek, sahibinin ektiği/ müşterek/ kiraya verilen şeklinde işletilmekteydi. Kazada, en fazla tercih edilen ziraat işletme tipi kendi topraklarını işleyen küçük üretici köylü işletmeleridir. Diğer tasarruf tipleri ve işletme biçimleri, kazada daha azdır. Çanak-kale'de ikamet eden iki Gayrimüslimin Kızılkeçili köyünde tarla ve ağaçlara sahip olduğu görülmektedir. Köyde Yahudi Aci Yesafaki oğlu Yakut'un palamut ağaçları, Dimitrioğlu Yanko'nun da 2 dönüm tarla ve 13 palamut ağacı bulunuyordu.

Bağcılık ve Meyvecilik

Bağcılık kaza tarımında önemli bir yere sahiptir. Bağcılık ve bahçecilik tarla tarımına göre emek-yoğun faaliyetler olup nüfusun yoğun olduğu kasaba ve şehir çevrelerinde oldukça yaygındır. Bağ ve bahçe ürünleri pazara dönük ürünlerdir. Bağlar, imparatorluğun bazı bölgelerinde tarım yapılan toprakların önemli bir bölümünü meydana getiriyordu. Bağ ve bahçe ürünlerinin vilayetlerin ziraat üretimleri içindeki payı %1 ile 32 arasında değişiyordu³³. Lapseki'de ise bu oran 2,71'dir.

33 Tevfik Güran, *a.g.e.*, s. 79

Kazada 768,5 dönüm bağ bulunmaktadır. Bağ işletmelerinin büyük çoğunluğu Lapseki mahallelerindeki hane reislerinin tasarrufundadır. Yörük köylerinde bağ ve bahçecilik faaliyetleri bulunmamaktadır. Dikili arazilerin içerisinde yer alan bahçecilik uğraşı kazada yoğun olarak yapılmamaktadır. Defterdeki kayıtlara göre, kazada sadece 4 ailenin tasarrufunda 4,5 dönüm bahçe bulunmaktadır. Ayrı olarak gösterilen sebze bahçesinin azlığı, muhtemelen tarlaların bir tarafında bostan adı altında sebze ekimi yapıldığını göstermektedir.

Lapseki kazasındaki 1587 haneden 983 hanenin (% 62) bir bağı mevcuttu. Bunun yanında bu haneler içerisinde 34 hane üç bağa, dört hane dört bağa ve bir hane de beş bağa sahipti. Bu hanelerin sahip oldukları bağlar toplamda 768,5 dönümdü. Kazadaki bağlar, Bekir Efendi, Kesedar, Mukataa, Sarıkadı topraklarıyla, Mektep ve Ulu Ahmet Bey mezralarında bulunuyordu.

Lapseki’de bağların büyük kısmı 1-4 dönüm arasında değişen büyüklükteydi. En büyük yoğunluk ise 0,25 ve 2 dönüm arasındaydı. Rum mahallesinde ikamet eden ve bağcılık yapan Yanoblu oğlu Tanaş farklı yerlerde 4 dönüm bağa sahipti. Subaşı, Yapıldak ve Gök köylerinde 2 dönüm bağa sahip olan 8 hane reisi vardı.

Lapseki kazasında hanelerin sahip olduğu ceviz, palamut, zeytin ve badem ağacı sayısı 791 adetti. Bu ağaçlardan elde edilen yıllık gelir 9351,5 kuruştı. Bütün haneler içerisinde 153 hanenin sahip olduğu 402 ceviz ağacı, 47 zeytin, 2 badem ve 340 palamut ağacı vardı.

Hayvancılık

Hayvan yetiştiriciliği, en önemli ziraî faaliyetlerden biridir. Tarım işletmeleri çeşitli amaçlarla hayvan yetiştirirler: a) Çekim ve yük taşımada güçlerinden yararlanmak; b) Gübre sağlamak; c) Çiftçinin peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyacını karşılamak; d) Bu ürünleri piyasada üretmek. Tarla tarımını temel faaliyeti olarak yürüten işletme, hayvanları üretim faaliyetinin yardımcı araçları olarak kullanır. Bu işletmelerde hayvanlar, gübre sağlar; taşıma, çift sürme, harman dövme işlerini görür; çiftçinin hayvan ürünü ihtiyacını karşılardı³⁴. Lapseki kazasında hayvan yetiştiriciliği ziraî üretime yardımcı araç olarak mı yoksa hayvancılığı temel amaç edinen, pazara yönelik bir amaç için mi beslenmekteydi. Defterdeki verilerin ışığında bu konu analiz edilecektir.

Büyükbaş Hayvancılık

Çiftçiler, büyükbaş hayvanlar daha çok çift sürme ve taşıma işlerinde güçlerinden yararlanmak için besliyorlardı. Hayvan ürünleri ise çoğunlukla kendi tüketimlerinde kullanıyorlardı. Lapseki kazasında koşum işlerinde öküz, yük taşımacılığında katır, beygir, merkep, deve, sütünden ve etinden yararlanan inek gibi büyükbaş

---

34 Tefvik Güran, *a.g.e.*, s. 100.

hayvanlar yetiştirilmekteydi. Defterde hanelerin sahip oldukları hayvanların cins ve sayısı yanında yıllık gelir miktarları da yazılmıştır. Buna göre, bir sağmal keçinin 16 kuruş, bir sağmal koyunun 26 kuruş, bir sağmal ineğin 100 kuruş, bir devenin 200 kuruş ve arı kovanının 9 kuruş yıllık geliri vardı.

Tablo-8. Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Türleri

Hayvan Türleri	Lapseki	Köyler	Çardak	Bergos	Yörükler	Toplam
Kara Sığır Öküzü	149	1069	196	164	233	1811
Sağmal K. Sığır İneği	98	939	33	85	375	1530
Yoz Kara Sığır İneği	92	531	80	22	223	948
Dana	82	518	51	70	165	886
Tosun	38	267	29	6	70	410
Boğa	2	24			10	36
Deve	24	95	45	9	3	176
Merkep	192	315	195	173	52	927
Kısrak	11	189		27	52	279
Bargir	38	200	31	47	114	430
Ester (Katır)	32	44	28	3	6	113
Kısrak ve Tay	13	69		6	29	117
Tay	2	24		6		32
Esb (At)	2	6	1		9	18
Madyan (Kısrak)		8	42			50
Torun (Deve Yavrusu)	-	17	-			17
Kürre (Sıpa, Tay)		2	19			21
Toplam	775	4317	750	618	1341	7801

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Çift sürme işlerinde gücünden yararlanılabilen hayvanlar öküz, at ve katırdır. Köylerde genel olarak tarımsal işlerle uğraşan hane sahipleri, koşum hayvanları arasında genel olarak öküzleri kullanmışlardır. Bir çift at bir iş gününde 6-7, bir çift öküz ise 3-4 dönüm toprağı sürmesine rağmen, öküzler özellikle eğimli ve dik topraklarda çift sürmek için daha avantajlı oldukları için tercih sebebi olmuştur. Bunun yanında öküzün tercih edilmesinin bir diğer nedeni de beslenme giderinin daha az olmasıdır³⁵.

35 Tevfik Güran, *a.g.e.*, s. 86.

Lapseki kazasında hane sahiplerinin en çok (% 49) etinden ve sütünden faydalandıkları karasığır ineği, dana, tosun gibi hayvanları besledikleri görülmektedir. İkinci sırada beygir, katır, deve, merkep gibi yük hayvanları (% 28) ve üçüncü sırada ise koşum hayvanı olarak besledikleri karasığır öküzü gelmektedir (% 23). Lapseki şehir merkezinde en çok beslenen hayvan merkeptir (192). Köylerde ise koşum hayvanlarının sayısı fazladır (1069). Yine Çardak ve Bergos kasabalarında en çok öküz ve merkep beslenmektedir. Yörük köylerinde ise sağmal karasığır ineği sayısı en fazladır.

Küçükbaş Hayvancılık

Osmanlı Devleti'nde küçükbaş hayvancılık, daima önemli bir faaliyet olmuştur. Göçebe topluluklar, bu faaliyeti tek geçim kaynağı olarak sürdürüyorlardı. Bunlar, pazara dönük olarak küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine ağırlık veriyorlardı. İmparatorlukta, özellikle nüfus yoğunluğunun azlığı hayvancılığı teşvik ediyordu. Ülkede tarım yapılmayan toprakların fazlalığı hayvan yetiştiriciliğine elverişli bir ortam sağlıyordu. Özellikle dağlık iç bölgelerde ulaşım imkânlarının yetersizliği, çiftçiliğin gelişmesine engel olmakta idi³⁶.

Lapseki temettuat defterinde sağmal keçi/ koyun ve yoz keçi/ koyun olmak üzere dört tür küçükbaş hayvan kaydedilmiştir. Bunların içerisinde keçi sayısı daha fazladır. Bitkisel üretim ve büyükbaş hayvancılıkta olduğu gibi küçükbaş hayvancılık köylerde daha yoğundur. Özellikle Yörükler keçi ve koyun yetiştiriciliği yapmaktaydılar.

Tablo-9. Küçükbaş Hayvanların Sayı ve Türleri

Hayvan Türü	Lapseki	Köyler	Çardak	Bergos	Yörükler	Toplam
Sağmal Keçi	20	1135	74	25	2485	3739
Sağmal koyun	221	1751	273	48	1122	3415
Yoz Keçi		725	61	15	1148	1949
Yoz Koyun	107	926	156	20	574	1783
Toplam	348	4537	564	108	5329	10886

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Hayvancılık Tablo-10'daki gelir kaynaklarının dağılımında görüldüğü üzere şehir merkezlerinde bir geçim kaynağı olmaktan uzaktır. Toplam hasıla içerisindeki payı da % 5'lik bir oranla beşinci sıradadır. Şehirde büyükbaş hayvancılık hanelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir faaliyet olarak görülmektedir. Köylerde ise Tablo-11'deki gelir kaynaklarının dağılımına bakıldığında hayvancılık ikinci sırada yer almaktadır. Hayvancılık gelirleri köylerdeki toplam gelir içerisinde % 14'lük bir paya sahiptir. Bütün bu bilgilere göre kazada büyükbaş hayvancılık bitkisel üretim faaliyetlerini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

36 Tefvik Güran, a.g.e., s. 100, 101.

Arıcılık kazada önemli bir geçim kaynağı değildir. Müslüman mahallerde ve köylerde arıcılık yapılmaktadır. Şehirde yaşayan Gayrimüslimler arıcılık faaliyetinde bulunmamaktadır. Arılardan elde edilen hâsılat kovan olarak deftere yazılmıştır.

Hanelerin Gelir Kaynaklarının Türleri ve Mesleklere Göre Dağılımı

Temettuat defterlerindeki bilgiler, Lapseki kazasında yürütülen çeşitli iktisadi faaliyetlerin gelir yaratma açısından nisbî önemi ve bu gelirlerin meslekler arasındaki dağılımı konusunda ayrıntılı bilgi verecek niteliktedir. Lapseki kazasının ekonomik yapısını değerlendirirken üç hususu dikkate almak gerekmektedir. Bunlar yıllık gelir, yıllık gelirin türü ve vergi miktarlarıdır. Temettuat defterlerinin hazırlanmasının temel sebebi tebaanın emlak, hayvan ve gelirlerinin doğru bir şekilde bilinmesidir. Bunun için defterlerin gelir esasına dayalı olarak analiz edilmesi zorunludur.

Gelirlerin kaynaklarını analiz ederken haneler mesleklerine göre tarımla ilgili olanlar, esnaf, görevliler ve mesleği belirsizler olmak üzere dört dilimde incelenmiştir. Tarım sektörü içerisinde çiftçi, bağcı, bahçevan, çoban ve tarım işçileri bulunmaktadır. Esnaf sektörü ise gıda, ticaret, nakliye, hizmet mesleklerinde çalışan esnaf teşkil etmektedir. Din hizmetleri, idari ve güvenlik alanında çalışanlar ise görevliler başlığı altında toplanmıştır. Mesleği belirsiz başlığı altında ise mesleği belirtilmeyenlerle çocuk ve hasta vergi mükellefleri yer almaktadır.

Tablo-10. Gelirlerin Kaynakları İtibariyle Dağılımı /Kuruş (Lapseki/Mahalle)

Gelir Kaynakları Rençber- Bağcı		Meslek Grupları					Toplam
		Tarım İşçileri	Esnaf	Görev liler	Mesleği Belirsiz		
Tarımsal Gelirler	Bitkisel Üretim	106.254,5	538	17.987,5	7.834,5	36	132.650,5
	Bağ ve Meyvecilik	48.818	2.093	17.879	4.870,5	869	74.529,5
Hayvan cılık	Büyükbaş	7.900	200	600	1.200	0	9.900
	Küçükbaş	3.839	2.466	0	0	0	6.305
	Arıcılık	9	0	0	0	0	9
Esnaflık		276	0	2.400	964	0	3.640
Ortakçılık		19.870,8	0	135	0	0	20.005,8
Ücret Gelirleri		3.494	737	20.953	440	0	25.624
Zuhurat		42.425	7.309,5	31.557	1.477	3.019	85.787,5
Rant Gelirleri	Gayrimenkul Kiralari	3.444	0	330	0	0	3.774
	Toprak Kiralari	2.182	0	315	180	0	2.677
Toplam		238.512,3	13.343,5	92.156,5	16.966	3.924	364.902,3

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Gelir kaynakları ise yedi dilimde incelenmiştir. Bunlar, tarımsal gelirler (bitkisel üretimle bağ ve bahçelik faaliyetleri), hayvancılık gelirleri (büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla, arıcılık), esnafıktan elde edilen gelirler, ortakçılık gelirleri, ücret gelirleri, zuhurat ve rant gelirleri (Dükkan, değirmen, gibi gayrimenkullerin yıllık kiraya verilmesiyle elde edilen gelirler) oluşturmaktadır.

Defterlerde hanelerin sahip oldukları emlak ve hayvanlardan elde ettikleri gelirler “*mecmuundan bir senede temettuatı*” şeklinde kaydedilmiştir. Esnaf ve ticaretle uğraşan haneler yazılırken ise ayrıca yaptığı meslek berberlikten, odunculuktan, kalfalıktan ve ticaretten diye belirtilerek ikinci geliri yazılmıştır. Lapseki temettuat defterinde bir de zuhurat temettuatı şeklinde bir gelir yazılmıştır. Bazı şahıslarda zuhurat başlığı altındaki yer alan bu gelirlerin bir kısmı vergi mükelleflerinin bir emek sarf etmeden elde ettiği gelirlere aittir. 1845 temettü sayımlarında hangi kalemlerin nasıl yer alacağına dair soru-cevap şeklinde hazırlanan bir yazıda elde edilen gelirler her yıllık kazançlar arasında ise “*temettua-ı kadîme*” addolunacağı; her yıllık kazançları içinde yer almıyorsa “*zuhûrât temettu*” adı altında kaydedileceği belirtilmektedir³⁷.

Tablo-10'daki verilerden anlaşıldığı üzere mahallelerde gelir yaratıcı faaliyetler arasında tarımsal gelirler birinci sıradadır. Tarımsal gelirlerin, mahallelerin toplam yıllık gelirleri arasında % 57'lik bir payı vardı. Tarım gelirlerinin içerisinde ise bitkisel üretim, büyük bir paya sahipti. Tarımsal faaliyetlerden doğan gelirlerin büyük çoğunluğunu (% 74,8) rençber ve bağcılar elde etmekteydiler.

Zuhurat gelirleri % 24'lük bir oranla ikinci sıradadır. Rençber ve bağcılar zuhurat gelirlerinin % 49,4'lik kısmına, esnaf ve tüccar ise, % 36,7'lük kısmına sahipti. Gelirler arasında üçüncü sırada % 7'lik oranla ücret gelirleri gelmektedir. Ücret gelirlerinin % 81,7'lik kısmına sahip olan esnaf grubudur. Dördüncü sırada % 6'lik oranla ortakçılık gelirleri gelmektedir. Kazada tarla ve dükkânlar müşterek işletilmek üzere ortakçılığa verilmekteydi. Ortakçılık gelirlerinin % 99,3'ünü rençber ve bağcılar elde etmekteydi. Hayvancılık % 5'lik oranla beşinci sırada yer alırken, gayrimenkul ve tarla kiralaları % 1 ile mahallelerin en az kazanç getiren gelir grubudur. Lapseki mahallelerinde toplam gelirin oluşmasında meslek grupları içerisinde en büyük paya rençber ve bağcılar sahiptir. Bu meslektekiler toplam gelirin % 65'ini elde etmekteydiler. Esnaflar gelirlerin % 25'ini, görevliler % 5'ini ve tarım işçileri % 4'ünü oluşturmaktaydı. Mesleği belirtilmeyen hane reisleri ise % 1'lik oranla gelirin oluşmasında en küçük paya sahiptiler.

---

37 Mübahat Kütükoğlu, a.g.m. s. 410.

Tablo-11. Gelirlerin Kaynakları İtibariyle Dağılımı / Kuruş (Köyler)

Gelir Kaynakları Rençber- Bağcı		Meslekler					Toplam
		Tarım İşçileri	Esnaf	Görev liler	Mesleği Belirsiz		
Tarımsal Gelirler	Bitkisel Üretim	652.609	1.625,5	1.606,5	9.999	27	665.867
	Bağ ve Meyvecilik	59.211,5	0	450	804	0	60.465,5
Hayvancılık	Büyükbaş	59.100	2.250	2.950	1.350	50	65.700
	Küçükbaş	56.646,1	5.774	0	1.019,5	0	63.439,6
	Arıcılık	1.439	90	0	0	0	1.529
Esnaflık		900	0	0	300	0	1.200
Ortakçılık		7.882	0	0	0	0	7.882
Ücret Gelirleri		355	700	350	0	0	1.405
Zuhurat		36.194,5	9.600	750	1.871	510	48.925,5
Rant Gelirleri	Gayrimenkul Kiralari	340	0	0	0	0	340
	Toprak Kiralari	25.828,5	166,5	0	355,5	0	26.350,5
Toplam		900.505,6	20.206	6.106,5	15.699	587	943.104,1

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Köylerdeki hanelerin gelirlerini sağladıkları kaynaklara bakıldığında bitkisel üretim, bağcılık, faaliyetleri en başta gelmektedir. Köylerde temel faaliyet alanlarını ve geçim kaynağını tarım gelirleri oluşturmaktaydı. Köylü ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılıktır. Köylerdeki gelir dağılımında tıpkı mahallelerde olduğu gibi tarımsal faaliyetler, en fazla gelir getiren grubu oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyet gelirleri köylerde % 77'lik bir paya sahipti. Tarımsal gelirler içerisinde en önemli bölüm bitkisel üretim gelirleridir. Tarımsal faaliyetlerden doğan gelirler, doğal olarak rençber ve bağcılar tarafından kazanılmaktadır ki bu da % 95'lik bir oranı oluşturur. Tarımsal faaliyetlerdeki gelir oranının bu kadar fazla olması ve bu gelirlerin rençber ve bağcılar tarafından kazanılması "köylü ekonomisi" modelinin Lapseki'deki varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Köylerde ikinci sırada hayvancılık gelirleri vardır. Hayvancılık gelirleri toplam gelir içinde % 14'lük paya sahipti. Hayvancılık gelirlerinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık eşitti. Hayvancılık gelirlerinin önemli bir bölümünü (% 89,6) yine rençber ve bağcılar elde etmekteydiler.

Kaynağı belli olmayan ve köylünün her seneki gelirleri arasında yer almayan zuhurat gelirleri köylerde üçüncü büyük gelir grubunu oluşturmaktadır. % 5'lik gelir oranına sahip olan zuhurat gelirlerinin en büyük bölümünü % 73,9'luk oranla rençber ve bağcılar kazanmaktadırlar.

Görevlilerin meydana getirdiği rant gelirleri dördüncü sıradaki kazanç grubudur ve toplam gelir içerisinde % 3'lük bir paya sahiptir. Rant gelirleri içerisinde en fazla kazanç getiren grup toprak kiralardır. “Köylü Ekonomisi” ne dayanan bir sistem sürdüğü için haneler topraklarını ücretle işleme yoluna gitmişlerdir. Bu yüzden de rant gelirlerinin % 98,7'lik kısmını toprak kiralaları oluşturmaktadır.

Geriye kalan esnaf ve ticaret, ortakçılık ve ücret gelirleri ise birbirine yakın değerlerden oluşan gelirlerdir. Bu üç çeşit gelir, toplam gelir kaynakları içerisinde % 1,1'lik kısmı oluştururlar ve üç gelir içerisinde de en fazla gelir sağlayan grup yine rençber ve bağcılardır.

Çardak kasabasındaki gelir dağılımında tıpkı köyler ve mahallelerde olduğu gibi tarımsal gelirlerin en fazla kazanç getirdiği görülmektedir. Çardak kasabasının yıllık 293.772,5 kuruş toplam gelirinin % 62,5'i tarımsal gelirler, % 15'i, zuhurat gelirleri, % 12'si toprak kiralaları, % 3,5'i hayvancılık, % 2'si, ücret gelirleri, % 1,4'ü ortakçılık gelirleri, % 0,82'si gayrimenkul kiralaları ve % 0,58'i esnaflık gelirleridir. Meslek grupları içerisinde % 76,2'lik oranla rençber ve bağcılar en fazla kazanç sağlayan gruptur. Kasabada arıcılık faaliyeti yoktur. Mesleği belirsiz hanelerin oluşturduğu grubun sadece zuhurat geliri bulunmaktadır. Mesleği belirtilmeyen hane reisleri en az seviyede geliri olanları oluştururlar.

Bergos kasabasının 268.335 kuruş yıllık geliri bulunmaktadır. Bu gelirin kaynaklarına ve meslekler arasında dağılımına bakıldığında tarımsal faaliyet önemli bir yer tutmaktadır. Tüm gelirlerin % 82'sini (220.000 kuruş) tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. İkinci sırada % 6'lık bir oranla rant gelirleri gelmektedir. Üçüncü sırada ise zuhurat gelirleri, dördüncü sırada esnaf ve ticaret gelirleri (% 3), beşinci sırada hayvancılık gelirleri (% 2) gelmektedir. Meslek gruplarının geliri oluşturmadaki paylarına bakıldığında ise rençber ve bağcılıkla işgal edenlerin tüm gelirlerin % 96'sına (256.385 kuruş) sahip oldukları görülmektedir. İkinci sırada ise esnaflık faaliyetinde bulunan meslek grupları gelmektedir (% 3). Bergos kasabasında gelir getirici faaliyetler arasında arıcılık ve gayrimenkul kira gelirleri bulunmamaktadır.

Yörük köylerinin yıllık gelirleri ise 187.940 kuruştur. Bu köylerde mesleksiz ve esnaflıkla meşgul olan hane bulunmamaktadır. Bununla beraber gelir kaynakları içerisinde tarımsal faaliyet arasında bulunan bağ ve meyvecilik yoktur. Köylerde gelirlerin % 50'sini, tarımsal gelirler, % 48'ini ise hayvancılık gelirleri oluşturmaktadır. Daha sonra zuhurat gelirleri (% 2) gelmektedir. Gelirlerin % 92'si rençberler, % 7'si ise tarım işçileri tarafından sağlanmaktadır.

Lapseki kazasındaki genel gelir dağılımına bakıldığında tarımsal gelirlerin en fazla gelir getiren grup olduğu (% 69,5) ortaya çıkmaktadır. Tarımsal gelirler içerisinde en fazla kazanç sağlayan meslek sahipleri rençber-bağcı (% 73,9) grubudur.

Hayvancılık tarımsal ekonomiye bağlı olarak ikinci sıradadır (% 12,3). Hayvancılık geliri en yüksek meslek grubu tarım işçileridir ki, tarım işçileri bu gelirler arasında en büyük geliri küçükbaş hayvancılıktan elde etmektedir. Üçüncü sırada yer

alan zuhurat gelirleri, mesleksiz hanelerin gelir kaynağı arasında ilk sırada, rençber ve bağcılık meslek grubu arasında ise son sırada gelir.

Tarım işçilerinin, esnaf, ortakçılık ve gayrimenkul kiralarından geliri yoktur. Esnaf meslek grubunun ise küçükbaş hayvancılık ve arıcılık faaliyetlerinden geliri bulunmamaktadır. Görevliler içerisinde arıcılıktan kazanç sağlayan hane yoktur. Meslekleri belirtilmeyen hanelerin sadece tarımsal, büyükbaş hayvancılık ve zuhurat gelirleri bulunmaktadır. Buna karşın “köylü ekonomisine” model olacak şekilde rençberlik ve bağcılık meslek grubuna mensup haneler tüm gelir kaynaklarından kazanç sağlamaktadırlar.

Haneler Arası Gelir Dağılımı

Lapseki kazası dâhilindeki haneler içinde gelirlerin dağılımı bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir. Köylü ekonomisinin hâkim olduğu ve genellikle küçük esnaf faaliyetlerinden doğan gelirlerin dağılımı incelendiğinde 1587 hanelik Lapseki kazasında hane başına ortalama gelir 1340 kuruştur. Kazadaki hanelerin 582'sinin bu ortalamanın üzerinde, 1005'i ise bu ortalamanın altında geliri vardır.

Kazadaki gelirlerin hanelere göre dağılımı incelendiğinde yoğunlaşmanın 501-2000+ kuruşluk gelir grubu (% 73,2) içerisinde olduğu görülür. Bunların en büyük bölümünü ise, 501-1250 gelir grubu oluşturmaktadır. Köylerdeki 662 hanenin % 26,2'si (174 hane), Lapseki mahallelerinde 276 hanenin % 35,5'i (98 hane), Çardak mahallelerinde 268 hanenin % 48,8'i (131 hane), Bergos mahallelerinde 210 hanenin % 30,9'u (68 hane) ve Yörük köylerinde 171 hanenin % 37,4'ü (64 hane) bu grup içerisinde yer almaktadır. Bu grubunun hemen ardından % 20,3'lik oranıyla gelen 1251-2000 kuruş arası geliri olan 323 hane bulunmaktadır. 2000 kuruşun üzerinde geliri olan 308 hanenin olması Lapseki kazasındaki gelir düzeyinin yüksek olduğunu ve hiç geliri olmayanlarla en yüksek gelirli haneler arasındaki farkın açık olduğunu göstermektedir.

Tablo-12. Hanelerin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı / Kuruş

Yeri	Geliri Olmayanlar	1-250	251-500	501-1250	1251-2000	2000+	Toplam
	HS	HS	HS	HS	HS	HS	HS
Lapseki	4	16	53	98	54	51	276
Çardak	5	7	56	131	38	31	268
Bergos	8	18	46	65	33	40	210
Köyler	38	33	94	174	159	164	662
Yörükler	2	19	25	64	39	22	171
Toplam	57	93	274	532	323	308	1587

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Köylerde en düşük geliri sahip olan hane reisi Güreci Köyü'nde ikamet eden Kanlıoğlu Mehmet adında bir çocuktur. Bu kişinin 5 dönümlük tarlasında yer alan bostanından yıllık 27 kuruş geliri vardı. Lapseki mahallelerinde en düşük gelirlili hane reisi, Çeşme Mahallesi'nde ikamet eden Mehmet'tir ki, zuhurat gelirlerinden yıllık 35 kuruş geliri bulunmaktadır. Çardak Kasabası'nda Gazi Yakup Bey Mahallesi'nde sakin Çakır Osman'ın 0,5 dönüm bağdan elde ettiği 57 kuruşluk yıllık geliri vardı. Bergos kasabasında Debbaglar mahallesindeki Dervişoğlu Ali'nin yıllık geliri 81 kuruştur. Yörük köylerinden Büberler köyünde yaşayan Çoban Eyüboğlu Salim'in 48 kuruşluk yıllık geliri bulunuyordu.

Tablo-13. Hiçbir Geliri olmayan Hane Reisleri

Mal Varlıkları	Meslekleri					Toplam
	Meslek siz	Ama- Topal	Çocuk- Yetim- Öksüz	Topçu Asker	Rençber-Çoban- Bağcı- Hizmetkâr-İmam	
Sadece Evi Olanlar	5	1	1			7
Hiçbir Şeyi Olmayan	17	4	1	4	1	44
Sadece Bağlı Olanlar	1				1	2
Sadece Tarlası Olanlar	1				1	2
Sadece Hayvanı Olanlar					2	2
Toplam	24	5	2	4	22	57

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Defterlerde mesleği belirtilmeyenler genellikle âmâ, öksüz, gulam, küçük, deli, total, yetim ve kadınlardır. Zuhurat gelirinden başka, hiçbir geliri olmayan köylerde 39, Lapseki mahallelerinde 4, Çardak kasabası mahallelerinde 5, Bergos kasabası mahallelerinde 8 ve Yörük köylerinde 1 hane olmak üzere 57 hane reisi bulunuyordu. Bu haneler toplam nüfusun % 3,5'ünü oluşturmaktaydı. Mesleği ve geliri olmayan hane reisleri defterde, “*merkumun kendi hanesinden başka emvali olmayıp, şunun bunun ianesiyle geçindiği*” şeklinde ifade edilmiştir.

Lapseki kazasında 2000 kuruşun üzerinde yıllık geliri olan hane sayısı 308 kişi olup, tüm hanelerin % 19,4'ünü oluşturmaktadır. 3000 kuruştan daha fazla yıllık geliri olan 20 hane bulunmaktadır. Bu hane reislerinin gelir kaynaklarının % 82'lik büyük çoğunluğunu tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Tarımsal gelirler arasında kendi işledikleri, icar ve ortaklıktan kazandıkları tarla gelirleri yanısıra bağ, bahçe ve meyvecilik gelirleri bulunmaktadır. Küçükbaş-büyükbaş hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri gelirlerin % 14'ünü, gayrimenkul kiralaları % 2'sini ve esnaflık gelirleri % 1'lik kısmını oluşturmaktadır. Yıllık geliri yüksek hane reislerinin % 95'inin rençberlik yapması, Lapseki'deki gelirlerin “köylü ekonomisi” içerisinde tarımsal faaliyetlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bunların yanında topraktan büyük ölçüde rant geliri

elde edilen bir sosyal yapıda toprak sahipliğinin de gerek bir statü kazanma ve gerekse bir gelir yaratma aracı olduğu muhakkaktır.

Vergiler

Sanayi öncesi ekonomide, vergileme gelir dağılımının temel mekanizmasıdır. Vergileme, kırsal nüfusun yalnızca yaşama şartlarını, yiyecek miktarını ve yatırım yapma gücünü belirlemekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik değişmelere cevap verme şeklini de etkiler. Çünkü vergiler zorunlu, kaçınılmaz ve köylünün elde ettiği gelirden öncelikle yapılması gereken ödemelerdir³⁸. Tanzimat döneminde Osmanlı bürokratları imparatorluğun idari ve toprak bütünlüğünün sağlanmasının merkezi devletin güçlenmesine, bunun ise yeterli ve sağlam bir malî tabanın oluşturulmasına bağlı olduğunu düşündüklerinden devlet kurumlarını düzenlemeye malî yönetimler öncelik vererek başlamışlardır³⁹. Osmanlı Devleti'nde vergi karşılığı olarak adet, teklif, resm ve bâc kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde vergiler genel olarak şer'î ve örfî vergiler olarak iki şekilde tahsil ediliyordu. Tanzimat'ın Osmanlı vergi sisteminde yaptığı en büyük değişikliklerden biri, öteden beri varlığını sürdüren örfî vergilerin tamamıyla kaldırılarak, yerine tek bir verginin, "*an cemaatin*" vergisini getirmesidir⁴⁰.

Tanzimat döneminde yapılan vergi değişiklikleri hâsılata büyük ölçüde yansımamıştır. Ama henüz safî gelir vergi konusu haline gelmemiş, artan oranlı tarifeler ve beyana dayanan tarh gibi ileri kurumlar oluşmamışsa da, Türk vergi sisteminin günümüze kadar uzanan gelişme süreci içerisinde Tanzimat, geleneksel Osmanlı vergi düzeninin değişime uğradığı önemli bir aşamadır⁴¹. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılda yapılan bu vergi ve devlet gelirleri reformunun temel hedefleri vergi yükünü tarım üreticilerinden kentli kesimlere, özellikle tüccar ve sanayicilere kaydırmaktı. Vergileri mültezimler aracılığıyla toplamak yerine devlet hizmetindeki ücretli memurlarla toplamak, yüzyıllardır ayrıcalıklı bir azınlığa tanınmış olan vergi muafiyet ve istisnalarını kaldırmak ve gelir ile ödeme gücüne dayalı bir vergi sistemi oluşturmaktı⁴². Bu vergilerin adil bir şekilde dağılımı ve toplanması için 1840 ve 1845 yıllarında temettuat sayımları yapılmıştır. Oluşturulan yeni vergi sistemine göre Lapseki kazasından alınan vergiler şunlardır:

38 Tefvik Güran, a.g.e., s. 199.

39 *Tefvik Güran*, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), TTK Yay., Ankara 1989, s. 7.

40 Abdüllatif Şener, *Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yay., İstanbul, 1990, s. 94.

41 Abdüllatif Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150. Yılında Tanzimat*, TTK, Ankara 1992, s. 270.

42 Stanford Shaw, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye An-siklopedisi*, Cilt, 4, İstanbul 1985, s. 934, 935.

Vergi-yi Mahsusa

Tanzimat'ın hemen ardından tahsiline başlanan bu verginin, en önemli özelliği matrahının köy olmasıdır. Verginin haneler arası dağılımı, uygulamada daha önce alınan örfi vergilerde olduğu gibi her bölgede farklı şekillerde oluyordu. Bu verginin tahsili 1260 yılına kadar “rûz-i hızır” ve “rûz-i kasım” olarak iki taksitte yapılıyordu. Fakat her iki zaman da vergi tahsilâtı için uygun değildi. Bu nedenle bu tarihten sonra verginin çiftçilerden ürünün elde edilmesinden sonra, tüccar ve esnaftan ise bütün bir yıl içinde taksitler halinde tahsili kararlaştırılmıştır⁴³

Tablo-14. Vergi-yi Mahsusa/Kuruş

Yeri	Vergi Miktarı	Toplam Vergi-yi Mahsusa içindeki %
Lapseki Mah.	60801	19,7
Çardak Mah.	45753,5	14,8
Bergos Mah.	44272	14,3
Köyler	134579	43,6
Yörük Köyleri	22688	7,36
Toplam	308093,5	100

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

1845 temettuat defterlerinde halkın verdiği bu vergi, diğer öşür ve vergileri ile birlikte ayrıntılı olarak yer almaktadır. Bu vergiler, defterlerde vergi mükellefinin hane numarası ve isminin üzerinde dik bir şekilde gösterilmiştir. Şehirde mahalleler bazında vergi-yi mahsusanın dağılımına bakıldığında farklılıklar ortaya çıkmaktadır

Lapseki kazasından toplanan vergi-yi mahsusa miktarı 308.093,5 kuruştur. Köylerde toplanan vergi-yi mahsusa miktarının toplam vergi-yi mahsusa içerisindeki oranı % 43,6'lık oranla kazadaki en yüksek vergi miktarını oluşturmaktadır. Kazada vergi-yi mahsusadan muaf din adamı, **hasta, yaşlı ve çocuk** hane sahipleri bulunmaktadır. Kaza genelinde bu şekilde muaf olan 143 hane reisi bulunmaktadır. Bu haneler içerisinde 89 hane belli bir yıllık gelire sahip olmasına karşın vergi vermedikleri görülmektedir. Vergi alınmayan hanelerden 35'inin mesleği belirsiz, 26'sı rençber, 22'si hizmetkâr ve 16'sı imam ve 44'ü farklı mesleklere sahiptir.

A'şar Vergisi

Tanzimat'a kadar toprağın verim gücüne ve sulama imkânına göre 1/3 ile 1/10 arasında değişen oranlarda alınan aşar, Tanzimat ile birlikte bütün bölgelerde 1/10 oranında tahsil edilmeye başlanmıştır⁴⁴. Öşür, “onda bir” anlamında Arapça bir ke-

43 Tefvik Güran, *a.g. e.*, s. 13-14.

44 Tefvik Güran, *a.g.m.*, s 14.

lime olup, çoğulu “a’şâr”dır. Tarım ürünleri üzerinden alınan şer’i bir vergi olarak kavramlaşmıştır. İslâm fıkında öşür, Osmanlı uygulamasından farklıdır. Her şeyden önce İslâm’da öşür, toprak ürünlerinin zekâtıdır. Aynı zamanda bir ibadet niteliğine sahip olduğu için yalnız Müslümanlardan alınır. Oranı elde edilen ürünün % 5’i veya % 10’dur. Esas itibarıyla mülk topraklardan alınır⁴⁵.

Tanzimat’ın ilk yıllarında muhassıllar vasıtasıyla emaneten tahsil edilen aşar gelirleri, muhassıllık deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla, iltizama vermeye başlanmış, ancak aşar tahsil usulünde dönem boyunca sürekli bir arayış sürmüştür⁴⁶. Kazada en fazla aşar vergisi köylerden alınmaktaydı. Köylerden yıllık 94.184 kuruş aşar vergisi toplanmıştır (% 55,3). Bergos kasabasında yıllık toplanan öşür miktarı 25.935,5 (% 15,2) kuruş, Lapseki mahallerinde 25.433 kuruş (% 14,9) ve Çardak kasabasında 24,604 kuruştur (% 14,4). Şehir merkezlerinde toplanan a’şar miktarları birbirine yakındır. Kaza genelinde 1845 yılında toplam 170156,5 kuruş a’şar vergisi toplanmıştır.

Lapseki kazasında aşar vergisi alınan ürünler; hinta, üzüm, şair, bostan, alef, nohut, burçak, çavdar, duhan, palamut, susam, kestane, darı, soğan, ceviz, bakla, zeytin, anason, erzen ve mercimektir. En çok vergi alınan ürünlerin başında % 58,2’lik bir oranla hinta gelmektedir. Daha sonra üzümün alınan a’şar gelmekte olup, bu miktar hintanın ancak 3/1’i kadardır. Kazada toplanan a’şar vergisinin % 82,3’lük kısmı bitkisel ürünlerden, % 17,7’si ise bağcılık ve meyvecilik ürünlerinden alınmıştır.

Lapseki’ye bağlı Adatepe ve Değirmen Deresi köylerinin a’şar ve ağnam vergileri Gelibolu Mevlevihanesi’ne aitti. Gelibolu Mevlevihanesi, 17 nci yüzyılın başlarında kurulmuş bir Mevlevî âsitânesidir. II. Mustafa döneminde Lapseki’nin Bayramdere mezrasındaki hâsılat buraya tahsis edilmiştir. II. Mahmut, Lapseki’ye bağlı Güreci köyü, Abdülmecid de Çâmhâs ve Çeltikçi tımarlarını Mevlevihaneye vermişlerdir⁴⁷.

Ağnam Vergisi

Ağnam resmine, bazı kanunnamelerde “resm-i merai” bazılarında “resm-i ganim” ve bir kısmında da “koyun resmi” denmektedir. Bu vergi yalnızca koyunlardan değil keçilerden de alınmaktadır. Ağnam vergisinin hesaplanmasında kuzulu koyun, kuzusuyla beraber, oğlaklı keçi, oğlağıyla beraber hesaplanmakta, oğlağından veya kuzusundan ayrıca vergi alınmaktaydı⁴⁸.

45 Abdüllatif Şener, *a.g.e.*, s. 119, 120.

46 Abdüllatif Şener, *a.g.m.*, s.263.

47 Barihüda Tanrıkulu, “Gelibolu Mevlevihanesi”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 6-8.

48 Neşet Çağatay, “Osmanlı Devletinde Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *DTCFD*, Cilt, 5, Sayı, 5, 1947, s.485-486.

Ağnam vergisi, tarımsal faaliyetlerin yoğun olması ve hayvancılık faaliyetlerinin tarımsal faaliyetleri desteklemesi sebebiyle köylerden daha çok toplanmıştır. Köylerde 134 hane reisi, tarımsal faaliyet gelirleri yanında, küçükbaş hayvancılık gelirlerinden toplam 3452 kuruş ağnam vergisi ödemiştir. 171 Yörük hane reisinin 121'i hayvancılıkla uğraşmakta olup, toplam 2959 kuruş ağnam vergisi ödemişlerdir. Şehir merkezlerinde ağnam vergisi veren hane sayısı daha azdır. Lapseki'de 9 hane (319 kuruş), Çardak'ta 10 hane (374,5 kuruş) ve Bergos'da 5 hane (899 kuruş) ağnam vergisi vermiştir. Kaza genelinde yıllık 7203,5 kuruş ağnam vergisi toplanmıştır.

Cizye Vergisi

Cizye bir baş vergisi idi. Bunu İslam Devletinin yalnız Müslüman olmayan tebası, yani zimmiler kendilerine bahşedilen himayeye mukabil eda ediyorlardı. Osmanlı Devletinde baş vergisi çok eski zamanlardan beri alınırdı. Bu, devlet hazinesinin mühim bir kaynağıydı⁴⁹. İslam vergi hukukunda devletin Müslüman vatandaşlardan aldığı zekât karşılığı olarak nitelendirilen cizye vergisi, iki toplum arasında bir denge aracı olarak kullanılmıştır. İslam nazarında Müslümanlarla zimmiler, devletin, eşit insanî haklara sahip vatandaşlarıdır. Bunlar, aynı haklarda faydalanmakta ve devletin imkânlarında aynı ölçülerde yararlanmaktadırlar. Bu sebeple, Müslümanların ödediği zekâta karşılık, ehl-i zimmet de cizye vermektedir⁵⁰. Osmanlı Devlet'inin Gayrimüslimlerden aldığı vergilerden olan cizye, Tanzimat döneminde çeşitli değişimlere uğramıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasının ardından devlet gelirlerini arttırmak üzere vergi artırımına ve yeni vergiler ortaya koyma yoluna giden II. Mahmut, 1834 yılında cizye miktarını yeniden belirlemiştir. Buna göre, âlâ (zenginler) grubuna girenler 60 kuruş, evsat (orta halli) olanlar 30 kuruş ve edna (fakir) olanlar da 15 kuruş cizye vermesi kararlaştırılmıştır⁵¹.

Lapseki kazasındaki cizye vermeye mükellef olan hane reislerinin isimlerinin yanına âlâ, evsat veya edna olduklarına dair kısaltma işaretleri konularak defterde belirtilmiştir. Buna göre Lapseki kazasında Rum mahallesinde yaşayan 91 Gayrimüslim hane reisinin % 86,8'i (79 hane) cizye vergisi vermekteydi. Çardak kasabasında Rum mahallesinde yaşayan 12 hane reisinden cizye alındığına dair herhangi bir bilgi defterde yer almamaktadır. Bu hane reislerinden, ama (1), topal (1), çocuk (4) olanlar cizyeden muaf tutulmuşlardır. Kalan 6 hane reisinin durumu ise belirtilmemiştir.

Cizye alınan Rumların % 63,2'si orta halli vergi anlamındaki evsat vergisini, % 16,3'ü en yüksek vergi olan âlâ vergisini, 1 hane de en az miktar olan edna cizye vergisini ödemiştir. Lapseki'deki gayrimüslimlerin gelir seviyelerinin orta ve yüksek olduğunu göstermektedir. Lapseki'de yıllık 2.835 kuruş cizye vergisi toplanmıştır.

49 Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye, (Baş Vergisi), Çev: Şinasi Altundağ, *Bulleten*, Cilt VIII, Sayı 32, Ankara 1944, s. 606, 621, 627.

50 Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2003, s.45.

51 Halil İnalçık, "Cizye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt, 8, İstanbul 1993, s.45-48.

Bu miktar, kazada yaşayan Rumların yıllık toplam gelirleri olan 90.264,5 kuruşun % 3,14'üne tekabül etmektedir.

Vergi Bileşimi ve Vergi Yükü

Tablo-15'de kaza ahalisinin ödediği vergi türlerinin miktarları ve toplam vergi ödemeleri içindeki payları gösterilmiştir. Toplam vergi yükü içerisinde vergi-yi mahsusa, ağnam, ve a'şar vergilerinin ağırlığı oranlarının tespit edilmesiyle kazadaki hanelerin giderlerinin hangi kalemlerde olduğu ortaya konulacaktır. Cizye vergisi sadece gayrimüslim hanelerden alındığı için bu toplam vergi yükü içerisinde gösterilmemiştir.

Tablo-15. Ödenen Vergilerin Dağılımı-Kuruş

	Vergi-yi mahsusa	Öşür	Ağnam	Toplam Vergi	Toplam Gelir	Vergilerin gelire %
Lapseki Mah.	60801	25433	319	86553	364902,5	23,7
Çardak Mah.	45753,5	24604	374,5	70732	293772,5	24,1
Bergos Mah.	44272	25935,5	99	70306,5	268335	26,2
Köyler	134579	83709	3452	221740	943104	23,5
Yörük Köyleri	22688	10.475	2959	36122	187940	19,2
Toplam	308093,5	170156,5	7203,5	485453,5	2058054	23,7
Yüzde %	63,5	35	1,5	100		

Kaynak: 5129 Numaralı Temettuat Defteri

Kazada halkın vergi ödemelerinin % 63,5'i vergi-yi mahsusa, % 35'ini a'şar, % 1,5'ini ise ağnam vergisi oluşturmaktadır. Şehir halkının devlete verdikleri vergiler arasında en yüksek miktar nakdi olarak verilen vergi-yi mahsusa'dır. Toplam verginin toplam gelire oranlanması ile bulunan vergi yükü kaza genelinde % 23,7'dir. Şehir ve köy halkının vergi yükleri birbirine yakındır

Sonuç

Lapseki bölgesine Türk yerleşimi Selçuklu döneminde başlamış ve Karesi Beyliği döneminde hızlanmıştır. Bölge Osmanlıların fethinden sonra Rumeli'deki fetihler için önemli bir merkez haline gelmiştir. Lapseki kazası Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Anadolu Eyaleti Biga sancağı içerisindeydi. Daha sonra 1533 yılında merkezi Gelibolu olan Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilâyetinin içinde yer almıştır.

İncelenen dönemde Lapseki kazası içerisinde üç şehir yerleşimi bulunuyordu. Bunlar Lapseki, Çardak ve Bergos kasabalarıydı. Kazada 16 mahalle ve 44 köy bulunmaktaydı. Mahallelerde 754 hanede tahmini 3770 nüfus, köylerde 833 hanede ise tahmini 4160 kişi yaşamaktaydı.

Lapseki kazası, mahalle ve köylerinde rençber, bağcı, bahçevan, hizmetkar gibi tarımla ilgili meslekler en yoğun yapılan faaliyetlerdi. Bu mesleklerle iştigal eden hane

sayısı 1246'dır. Kazada yaşayan 1587 hanenin % 79'u tarım alanında çalışmaktadır. Esnaflık faaliyetleri kazada daha çok Lapseki ve Çardak merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Kazada faaliyet gösteren esnafın % 79'u Müslüman % 21'i ise Rum'dur. Kazada 17 farklı esnaf türü faaliyet göstermektedir. Osmanlı Devlet'inde yaygın olarak yapılan dokumacılık, dericilik, bakırcılık faaliyetleri Lapseki kazasında hiç yapılmamaktadır. Kazada esnafının faaliyet gösterdiği 75 dükkan ve mağaza bulunmaktadır.

Lapseki kazasındaki mahalle ve köylerde tarımsal faaliyetler yoğun olarak yapılmaktadır. Lapseki kazasında 28.392 dönüm ekili ve dikili arazi bulunmaktadır. Bu arazilerin % 97,2'sini tarla % 2,8'ini ise bağ ve bahçeler oluşturmaktadır. Bu ekili arazilerin % 53'ü köyde yaşayan hane reisleri, % 47'si ise şehirdeki hane reislerinin tasarrufundadır.

Lapseki kazasını oluşturan bölgelerde yoğun bir şekilde ziraatı yapılan ürünler hinta, şair, alef, çavdar, burçak ve nohuttur. Lapseki kazasındaki tarım işletmelerinin çoğunluğu küçük ve orta büyüklüktedir. Kaza genelinde gelir yaratıcı faaliyetler arasında tarımsal gelirler birinci sıradadır. Lapseki kazasında yaşayan 1587 haneden 1136'sı (% 72) ekili araziye sahipken, 451 (% 28) hane reisinin topraksız olduğu görülmektedir. Lapseki kazasındaki ekili tarım arazilerin büyük çoğunluğu toprak sahipleri tarafından işletilmektedir.

Kazada 768,5 dönüm bağ bulunmaktadır. Bahçecilik faaliyetleri müstakil sebze bahçelerinde ve ekili tarlalardaki bostanlarda yapılmaktadır. Kazada ceviz, palamut, badem, armut, kestane ve zeytin meyveciliği de yapılmaktadır. Lapseki kazasında en çok karasığır ineği, dana, tosun gibi hayvanlar beslenmektedir. Şehirde hayvancılık hanelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir faaliyet olarak görülmektedir.

Lapseki kazasındaki haneler arasında gelir dağılımı farklılıklar göstermektedir. Köylü ekonomisinin hâkim olduğu ve genellikle küçük esnaflık faaliyetlerinden doğan gelirlere sahip olan kazada hane başına ortalama 1340 kuruş gelir düşmektedir. Kazada halkın vergi ödemelerinin % 63,5'i vergi-yi mahsusa, % 35'ini a'sar, % 1,5'ini ağnam vergisi oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Lapseki kazası yaklaşık 8000 Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun yaşadığı ve tarım faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı bir şehirdir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

ML. VRD. TMT. 5129

Kitap ve Makaleler

- AKDAĞ, Mustafa (1995), Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi 2 (1453-1559) İstanbul: Cem Yay.
- ALADA BAYRAMOĞLU, Adalet (2008), Osmanlı Şehrinde Mahalle, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- CUÏNET, Vital (1894), La Turquie D'Asie, Geographie Administrative, Tome Troisieme, Paris:
- ÇAĞATAY, Neşet (1947), “Osmanlı Devletinde Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, DTCFD, Cilt, 5, Sayı, 5, Ankara: ss.483-511.
- DARKOT, Besim (1979) “ Çanakkale Maddesi” İslam Ansiklopedisi, Cilt, 3, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul: ss.331-336.
- EMECEN, Feridun (1989), XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara: TTK Yayınları
- ERGENÇ, Özer (1984), Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul: ss.69-78.
- EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Mehmed Zıllı (2001), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt, 5, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EYİCE, Semavi, (1992) “Bedesten”, Cilt, 5, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: s. 302-311.
- GENÇ, Mehmed (1986), “Osmanlı Esnafı ve Devlele İlişkiler”, Ahilik ve Esnaf, Konferans ve Seminer, Metinler Tartışmalar, İstanbul: ss. 113-117
- GÖYÜNÇ, Nejat, (1979), “Hane Deyimi Hakkında, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı 32, ss.331-348.
- GÜRAN, Tevfik (1989), Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Ankara: TTK Yayınları (1998), 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, İstanbul: Eren Yayıncılık. (2000), 19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri” Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Ankara: DİE. Yay.
- İNALCIK, Halil, (1990), “ Köy, Köylü ve İmparatorluk” V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, İstanbul 21-25 Mayıs 1989, TTK Yay., Ankara:ss.1-11 (1993), “Cizye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt, 8, İstanbul: s.45-48.
- KAZICI, Ziya (2003), Osmanlı 'da Vergi Sistemi, İstanbul: Bilge Yayıncılık
- KORKMAZ, Şerif (2005), “Tanzimat sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı”, Çanakkale Araştırmaları Yıllığı, Sayı, 3, ss.108-136.
- KUBAN, Doğan (1968), “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler” Vakıflar Dergisi, Sayı, İstanbul: ss. 53-73.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat (1995), Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri” Belleten, LIX/225, ss.395-412. (2010), XVI. Asırda Çeşme Kazası, Ankara: TTK. Yayınları
- NEDKOFF, Boris Christoff (1944), “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye, (Baş Vergisi), Çev: Şinasi Altundağ, Belleten, Cilt, VIII, Sayı, 32, Ankara: ss. 606-627
- SHAW, Stanford (1985), “Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt, 4, İletişim Yay., İstanbul: ss. 934-946.
- ŞEMSEDDİN, Sâmî (1314), Kamûsu'l-A'lâm, Cilt 5, İstanbul. (1317) Kamûs-i Türkî, İstanbul: İkdâm Matbaası,

- ŞENER, Abdüllatif (1990), Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul: İşaret Yayınları (1992), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları”, 150. Yılında Tanzimat, TTK, Ankara: s. 270.
- TANRIKULU, Barihüda (1996), “Gelibolu Mevlevihanesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt, 14, İstanbul: ss. 6-8.
- TEKİNDAĞ Şihabettin (1993), “ Çanakkale Tarih Maddesi” İslam Ansiklopedisi, MEB yay., C. 3, İstanbul: ss. 340-347.
- TUNCEL, Metin (1993), “Çanakkale Boğazı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt, 8, İstanbul: ss. 199-203
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1991), Osmanlı Tarihi, Cilt, 1, Ankara: TTK. Yayınları
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1999), “Osmanlı Toplumunu”, Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt 2, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) İstanbul, ss.441-510

EK-1. Lapseki Kazasındaki Esnaf ve Dükkan Sayısı

Esnaf ve Dükkan Türü	Lapseki				Çardak			Bergos	
	Esnaf		Dükkan		Esnaf		Dükkan	Esnaf	Dük
	Müs	Rum	Müs	Rum	Müs	Rum	Müs	Müslim	
Attar			2		1				
Babuçu								1	
Bakkal	3	3	11	1		1	2	1	3
Balıkçı					4				
Berber	5	2	3		3	2	2	3	3
Çömlekçi		2							
Çubukçu		1			1				
Değirmenci		4				2			
Demirci	2		1				1	3	
Deveci								2	
Duvarcı		1							
Dükkan				1			3		1
Ekmekçi		2				1			
Eskici	1		1					1	
Fıçıçı		2							
Fırın			2	1					
Hamamcı			1		2				
Han									1
Helvacı	2		1		1		1		
Kahveci	3	1	7		6		3	1	3
Kalaycı	4						1	4	
Kasap		3	2		1				1
Kayıkçı	17	1			52				
Kiracı	1	1			2				
Küfeci					1				
Mağaza							7		1
Mahzen			4						
Nalbant	2				2			1	
Oduncu	6	5			3				
Reis	2				2				
Sepetçi	1							2	

Simitçi		6	2				1		
Tahtacı		2							
Yağhane									1
Zurnacı	2								
Toplam	51	36	37	3	82	4	21	19	14

Kaynak: 5129 Nolu TMT Defteri